

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Романа Богдановича РАДОВИЧА

“Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси”

на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю

07.00.05 – етнологія

Актуальність теми представленої до захисту дисертації не викликає найменших сумнівів. Адже традиційне житлобудівництво належить до фундаментальних галузей народної культури. В сучасному пору в Україні зріс інтерес суспільства до етнічних традицій українського народу, до витоків його національної культури. Українське народне житло до середини ХХ ст. зберігало давні архаїчні риси, які містять безцінну інформацію про культурогенез українців, їх етнічну історію, світоглядні уявлення, естетичні уподобання тощо. На жаль національна історіографія досі не може похвалитися узагальнюючим історико-етнологічним дослідженням про українське народне житло. Закономірність цієї прогалини значною мірою пояснюється відсутністю в українській етнологічній науці грунтовної етнологічної праці, присвяченої традиційному житлобудівництву Полісся. Заради справедливості варто зазначити, що народознавці усвідомлювали важливe значення дослідження народного будівництва поліщуків для етнологічної науки й зокрема для розуміння генезису та еволюції українського народного житла. Саме тому поліське традиційне житлово-господарське будівництво неодноразово привертало увагу відомих вітчизняних й зарубіжних вчених: К. Мошинського, Ч. Пєткевича, О. Чубинського, С. Таранушенка, П. Жолтовського, М. Козакевича, М. Приходька, А. Данилюка та ін. Народне житло поліщуків (як зрештою й інші галузі їхньої традиційно-побутової культури) ще донедавна зберігало чимало архаїчних елементів (давньоукраїнських і навіть ранньослов'янських), які в інших куточках України (та й Слов'янщини загалом)

давно зникли. Отже вони є безцінними скарбами для реконструкції давньої культури українців та інших слов'янських народів.

Істотним фактором, який актуалізує дослідження обраної Романом Радовичем дослідницької проблеми, є Чорнобильська трагедія українського народу – аварія на ЧАЕС в 1986 р. й радіоактивне забруднення значної території Полісся (блізько 2,5 тис. квадратних кілометрів). Масове відселення поліщуків із радіоактивно забруднених сіл, дисперсне (на початках) розселення їх в екологічно чистих місцевостях, руйнація житлових та господарських будівель в сотнях полишених сіл, припинення житлово-господарського будівництва в заражених місцевостях поставили народну культуру Полісся на грань існування. Саме за таких обставин (зазначу – без перебільшення доволі небезпечних для здоров'я) Роман Радович обстежив впродовж 1994 – 2017 р. близько 800 поліських сіл, виявляючи і фіксуючи пам'ятки народної архітектури, передовсім житлово-господарського будівництва. Величезний за обсягом і науково безцінний фактографічний матеріал дозволив вченому подвигнути дослідження про народне житло поліщуків, залучивши дані про поліську хату з Підляшшя (Польща), Берестейщини і Пінщини (Білорусь) і Брянсько-Жиздренського Полісся (Росія). Крім того, дослідження Р. Радовича якнайтісніше пов'язане з планами наукових досліджень відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України, зокрема науково-дослідною темою “Історико-етнологічні аспекти вивчення реліктових явищ культури та побуту України” (0111U001063).

Викликає схвалення амбітна мета дисертаційного дослідження – дослідити генезис та еволюцію народного житла поліщуків, реалізації якої й підпорядковані завдання дослідження. Рецензована робота поза всяким сумнівом відзначається науковою новизною, адже серед іншого автор вперше здійснив комплексний аналіз житлобудівництва поліщуків на всьому ареалі їх розселення: як в Україні, так і поза її межами (Білорусі, Польщі, Росії). Дослідник удосконалив методику міждисциплінарних підходів до вивчення народного будівництва, застосувавши крім етнографічних та історичних джерел

археологічні та лінгвістичні (діалектологічні). Подальший розвиток в роботі отримали концепції про спільну основу народного житлобудівництва поліщуків і українців загалом та відповідно й безпідставність поділу Полісся на Українське, Білоруське, Польське та Російське.

Дисертація у вигляді монографії складається зі вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (669 позицій) та ілюстративного матеріалу (867 світлин і рисунків). Обсяг праці становить 852 сторінки (56, 2 умовн. друк. арк.).

Автор здійснив грунтовний аналіз історіографії питання (в тому числі й сучасної зарубіжної – білоруської, польської, російської). В основу джерельної бази покладено великий за обсягом польовий етнографічний матеріал, який належним чином опрацьований і зберігається в архівах Музею народної архітектури і побуту у Львові, Інституті народознавства НАН України та Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (м. Київ). Роман Радович в ході багаторічної польової пошукової роботи в форматі етнографічних експедицій виявив і зафіксував (здійснив відповідні обміри) понад 500 об'єктів народного житлово-господарського будівництва – жител, клунь, комор, стебок, льохів тощо. Також в якості джерела використано відомості про об'єкти, які зберігаються в Національному музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ). Цінний джерельний характер мають відомості з археології та дані діалектології, які слушно використовує вчений в ході аналізу народного житла поліщуків.

В розділі другому “*Культурно-генетичні витоки стаціонарних осель поліщуків та початкові етапи їх формування*” етнолог резонно звертається до археологічного матеріалу та тимчасових і сезонних жител, які описані народознавцями та які він спостерігав особисто. Також дослідник пильну увагу приділяє господарським будівлям двору й передовсім стебкам, клуням і льохам і використовує дані їх аналізу для реконструкції походження стаціонарного

наземного житла та різних варіантів його горизонтального планування, з'ясовує їх місце і роль у цьому процесі.

З великим знанням справи Р. Радович в розділі “*Техніка і технологія спорудження стін житла*” аналізує побутуючі на Поліссі будівельні техніки, зокрема, варіанти зрубу, замків тощо, виявляючи в цих, зазвичай не вельми цікавих і привабливих для його попередників питаннях, важливі етнологічні аспекти. Автор також охоплює своїм дослідницьким об'єктивом нові для етнології ділянки традиційного житлово-господарського будівництва, а саме вибір і заготівлю будівельної деревини, які до цього часу дослідники житла не помічали. Багатовіковий господарський досвід поліщуків використання у будівництві (а ширше – у виробничому та господарському побуті) деревини заслуговує на увагу не лише етнологів, але й працівників виробничої сфери і має неабияке прикладне значення. З величезним інтересом читається підрозділ про інструментарій поліських зодчих і традиційні способи вимірювання, особливо антропометричного походження (за допомогою “вершка”, “корха”, “п’яді”, “ліктя”, “аршина”, “сажня” тощо). Адже в останніх значною мірою криється один із секретів краси будівель (жител, господарських споруд, церков, дзвіниць), створених народними будівничими Полісся, які в будівлі вкладали пропорції людського тіла.

У розділі четвертому “*Планування житла. Вікна та двері*” автор простежує генезис народного житла поліщуків від однокамерного до дво- і трикамерного та багатокамерного, досліджує механізм виникнення сіней як допоміжного холодного приміщення. Вчений-етнолог виділяє дві принципово відмінні схеми планування житла: двобічну (симетричну) і однобічну (амфіладну), з'ясовує пізніше в часі походження останньої. Також в роботі розглянутий розвиток горизонтального планування житла, зокрема шляхом еволюції холодної комори в тепле житлове приміщення.

Цілком слушно автор присвятив окремий, значний за обсягом, п'ятий розділ дисертації системі опалення традиційного поліського житла. Зазначимо,

що до цього питання дослідники торкалися лише побіжно, зазвичай констатуючи наявність в хаті варистої печі, яка начебто існує від часів трипільської культури і споконвіків притаманна для українців. В дослідженні Радовича Радовича зламано цей хибний стереотип: вчений довів, що навіть ще в першій чверті ХХ ст. на Поліссі в окремих домівках можна було зустріти архаїчне відкрите вогнище (заглиблене в земляну долівку або встановлене на підняту над нею платформу). Це доводить, що українське народне житло, зокрема його система опалення, розвивалася тим самим шляхом, що й в інших слов'янських народів – від відкритого вогнища до печі. Також автор дослідив шляхи розвитку системи опалення народного житла поліщуків, передовсім – шляхом сегментації її функцій. Наслідком останнього стала поява в поліській оселі опалюваної “лежанки”, поширення грубки, плити-голандки тощо. Також з'ясовано особливості розвитку системи димовідведення, починаючи від примітивного димника, влаштованого в стелі / сінешній стіні і димових отворів під гребенем даху до розвинутих димовідводних конструкцій (“шиї”, “комина”, “димаря”, “лежака”, “головки” тощо), тонкощі їх функціонування. Автор з'ясовує динаміку розвитку системи димовідведення від “курного” до “чистого”.

Значний інтерес становить також розділ шостий “*Еволюція конструкцій покриття та перекриття*”. Вчений-етнолог аналізує розвиток конструкції даху в поліському житловому будівництві від найдавніших за походженням сох (півсох), “кладі”-сволока і “ключин” до конструкції на кроквах. Також належним чином висвітлене питання про зрубну стелю (так звану “горбату” стелю, різні варіанти “накоту” тощо). У тісному зв'язку з питанням системи опалення і конструкції даху розглядається проблема походження звичної плоскої стелі, підтримуваної сволоком / комбінацією з кількох сволоків. Автор розглянув питання про утеплення стелі земляною присипкою і встановив прадавнє ранньослов'янське коріння цієї традиції, яке виникло в умовах півземлянкового будівництва ранньослов'янських племен.

Закономірну увагу автор приділив інтер'єру народного житла мешканців Полісся. Адже саме останній ще донедавна значною мірою зберігав етнічні традиції в організації внутрішнього простору поліської оселі, які мають безсумнівно загальноукраїнський характер. Останній проявляється в традиційному наборі і розташуванні умеблювання та обладнанні, опалювальних пристроях, функціональному зонуванні домівки. Вірно зауважено автором важливе значення для інтер'єру (зокрема підвищення його гігієнічності, покращення декору) системи опалення та димовідведення, адже поступове витіснення з побуту курного опалення відкрило нові можливості в цій царині. Також увагу автора привернуло питання генезису традиційних меблів поліської домівки, більшість яких ще донедавна були нерухомими, що засвідчує їх генетичний зв'язок з житлобудівництвом ранньослов'янських півземлянок.

Оригінальним сюжетом рецензованої дисертації є підрозділ про освітлення народного житла поліщуків. Зазначимо, що дослідники традиційного житлобудівництва це питання зазвичай оминали своєю увагою, вважаючи його щонайменше другорядним. Роман Радович наводить цілий арсенал традиційних освітлювальних приладів, які поліщуки використовували у щоденному побуті, під час праці та відпочинку: лучник, каганець, воскова свічка, гасова лампа, засклені ліхтарі промислового чи кустарного виробництва. Автор слушно зазначає, що тривалий час найпоширенішим та найдоступнішим засобом освітлення була смоляниста соснова скіпка (“лучина”), яку спалювали на лучнику чи світильнику.

Висновки етнологічного дослідження Романа Радовича загалом стрункі і логічні й випливають з поставлених в дисертації мети та завдань.

Слід відзначити й таку позитивну рису дисертації Р. Радовича як загальноукраїнський та загальнослов'янський контекст. Автор щедро залучає відповідний порівняльний матеріал про житло з різних куточків України та інших народів, передовсім слов'янських, що додає переконливості висновкам

та засвідчує про належну ерудованість та компетентність в розглядуваній царині.

Окремого слова заслуговує величезний ілюстративний матеріал, який є невіддільною органічною частиною рецензованого дослідження. Крім світлин, виконаних особисто автором та авторських рисунків в монографії поміщено рідкісні або й невідомі світлини, виконані такими корифеями українського народознавства, як Стефан Таранушенко і Павло Жолтовський під час експедицій в міжвоєнний період та іншими вітчизняними і зарубіжними дослідниками народної культури Полісся. Їх науково-пізнавальну вартість важко переоцінити, оскільки деякі з них є промовистішими за вербальний текст. Крім того, ілюстративний матеріал монографії робить текст легким і доступним для сприймання пересічним читачем.

Список використаних джерел та літератури оформлені відповідно до сучасних вимог. Варто відзначити, що автор опрацював чимало найновішої вітчизняної та зарубіжної літератури з етнології, археології, історії та діалектології.

В ході вивчення тексту дисертації Романа Радовича помічені й деякі дрібні недоліки та упущення, які не мають принципового значення й не впливають на загальну високу оцінку його дослідження:

1. В завданнях дисертації зазначено: “на основі аналізу тимчасових жител та господарських споруд [...] простежити процес виникнення стаціонарних осель поліщуків та окремих початкових етапів їх розвитку” (с. 11). Гадаємо, що таке завдання неможливо реалізувати, не спираючись також і на археологічні джерела, оскільки згаданих етнографічних буде явно недостатньо.
2. В авторефераті на с. 9 зазначено, що “при обмірах об’єктів уперше була застосована нова методика, яку розробив автор”. Бажано було конкретизувати суть цієї “нової методики”.

3. У висновках на с. 817 автор зараховує жаровню (відому з археологічних жител ранніх слов'ян) до різновиду відкритого вогнища, з чим не можемо погодитися.

Підсумовуючи сказане, можемо зробити висновок, що подана Романом Радовичем дисертація є оригінальним самостійним і завершеним дослідженням важливої етнологічної проблеми, а саме – походження і розвитку традиційного житла на Поліссі, яке ще донедавна було своєрідною резервацією українських та слов'янських старожитностей. Дисертація виконана на високому науковому рівні з використанням найсучаснішого наукового інструментарію. Зміст дисертаційного дослідження повністю відображені в авторефераті докторської дисертації. Робота пройшла належну наукову апробацію. Відтак вважаємо, що Роман Богданович Радович заслуговує на присвоєння йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Завідувач кафедри етнології

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

Львівського національного університету

імені Івана Франка, доктор історичних

наук, професор

Гійм проф. Р. Сілецького
заслужено
Учений секретар

